

ČETIRI HIMNIČKE ANTIFONE IZ KNEŽEVIĆEVA KANTUALA

Kantual (B) Petra Kneževića iz godine 1767.¹ u knjižnici sinjskog samostana koji sadrži šest dvoglasnih misa, dva dvoglasna requiema četiri dvoglasne himničke antifone Majke Božje, šest dvoglasnih Tantum ergo, trinaest solističkih kraćih skladbi i jednoglasnu misu „u harvatski jezik” dragocjeno je vrelo za proučavanje duhovne glazbe baroknog razdoblja kontinentalnog dijela srednje Dalmacije. O tom zborniku duhovne glazbe već sam pisao² i ovdje se želim isključivo osvrnuti na sloj dvoglasnih himničkih antifona Majke Božje zapisanih na str. 136 do 143. Razlog što sam odlučio posebno o njima pisati i obraditi ih za četverglasno zbornu pjevanje njihova je visoka umjetnička vrijednost. One naime uz sloj solističkih skladbi predstavljaju najvredniji dio zbornika u što se čitalac može uvjeriti uvidom u priloženi notni tekst.

Antifone u rimskom bogoslužju po pravilu nisu pisane u stihu i ne pripadaju himničkom sloju duhovne glazbe. Iznimku čine četiri (velike) antifone Majke Božje *Alma Redemptoris Mater*, *Ave Regina coelorum*, *Regina coeli laetare*, *Salve Regina*. Te antifone nazivaju se himničke jer su pisane u stihovima. Ne služe kao uvodni pjev u pjevanje psalma već su kao završni himan bogoslužja časoslova. Uspjelu vokalnu glazbu na njihove tekstove namrla su gotovo sva stilska razdoblja koja su se kroz povijest pojavila u zapadno-evropskoj glazbenoj prošlosti, pa osim starih gregorijanskih napjeva postoje i napjevi u stilu primitivne polifonije, renesansne klasične polifonije i drugih stilova.³

Kneževićeve himničke antifone predstavljaju izvjesnu posebnost jer su skladane sredinom 18. stoljeća u dvoglasju stilskog kasnog razdoblja *ars antiquae*. Analiza napjeva *cantus firmusa* obilježja (gornjeg glasa) ukazuje na sličnost s duhovnim skladbama koje su skladali talijanski skladatelji Antonio Lotti (1685.-1740.), P. Luigi Sabbatini (1739.-1809.), Bartolomeo Cordani (1700.-1757.), Giacomelli Geminiano (1687.-1740.), Giuseppe Tartini (1692.-1770.) i drugi. Kneževićeve himničke antifone odlikuje duboka osjećajnost melodijskih motiva i isto tako istančana profinjenost izbora intervala od kojih su motivi izgrađeni. Tekst je prokonponiran ali ne na način kako su to činili renesansni skladatelji u

1. Više o Petru Kneževiću vidi u: J. Božiković, *Život i rad Petra Kneževića (1702.-1768.)*, Građa za povijest književnosti hrvatske X, Zagreb 1927, 150-162.
2. Više o kantualima Petra Kneževića vidi: M. Demović, *Pitanje autorstva skladbi Kneževićevih kantuala*, Kačić XVI, Split 1984, 193-218. Napisao sam i posebnu studiju *Solističke skladbe u Kneževićevim kantualima* koju će objaviti u zborniku radova Osorske glazbene večeri.
3. *Salve Regina* iz razdoblja *ars antiquae* uvrstio je i Franjo Divnić u svoje kantuale (usp. A. Matijević, *Glazbenik Frane Divnić i njegovi koralni*, Radovi Instituta JAZU Zadar 5, 205-234).

„dugim dahovima”, koji nisu prekidali melodijski slijed što je tekao „in continuo” kao rečenice teksta jedna iza druge. Naprotiv u Kneževića melodijska linija zaokružuje se i prekida profinjenim kadencama u kraće cjeline dužine 5 do 8 taktova. Karakteristični motivi se ponavljaju ali ne na istom stupnju ljestvice i na istim tekstom već s novim tekstom i na nekom drugom stupnju ljestvice slično kao što se ni svjetlo ni sjena ne ponavljaju u jednakom stupnju vidljivosti. Treba istaći da se u završnoj kadenci pojedinih odjeljaka pojavljuje više puta picardijska terca kao sredstvo posebnog izražaja. Sve su to obilježja koja odlikuju i skladbe navedenih talijanskih skladatelja.⁴

Regina coeli laetare obzirom na gradnju melodijske linije i idioma završnih kadenci razlikuje se od triju drugih, ali i ona nosi u sebi obilježje baroknog stila. Postavlja se pitanje odakle dvojstvo stilskih osobina u tim skladbama? Kako je moguće da se *cantusu firmusu* baroknoga melodijskog obilježja dodaje *contrapunctus* u stilu kasnog razdoblja *ars antiquae* koje dolazi baš u *Regina caeli* do snažnijeg izražaja jer osim upotrebe paralelnih kvinti tu se pojavljuje i ukrštavanje dionica. Držim da bi se na to pitanje dalo odgovoriti ako se ima na pameti da su naši franjevci gajili dvoglasno pjevanje u stilu *ars antiquae* još i do potkraj 19. stoljeća.⁵ Najvjerojatnije je sam Knežević pripadao tom sloju franjevačkih glazbenika pa je himničke antifone skladao po stilskim odrednicama razdoblja u kojem je živio i prilagodio ih izvađalačkoj praksi koju je zatekao u svojoj redovničkoj zajednici. Naravno, to stoji u pretpostavci da je zaista on i njihov skladatelj. Međutim, ukoliko bi se dokazalo da ih on nije skladao, trebalo bi ipak dopustiti da ih je priredio za dvoglasno pjevanje prema zahtjevima pjevačke prakse franjevačkih korova.

Čini se da je isti skladatelj napisao te 4 antifone i 12 solističkih skladbi. Na to upućuje završetak antifone *Alma Redemptoris Mater* koji ima izvjesnu sličnost s taktovima 12-16 solističke skladbe *Salve Regina* kako se može vidjeti u slijedećem primjeru:

The image shows two staves of musical notation. The top staff is in G major (one sharp) and 4/4 time. It features a melodic line with a final cadence. The lyrics 'mu - se - re - re' are written below the notes. The bottom staff is also in G major and 4/4 time, with lyrics 'nos - tra sal - ita.' and 'ita.' at the end. The notation includes various note values and rests, with a final cadence on both staves.

Imajući u vidu da je Knežević u solističkim skladbama „posuđivao” čitave melodijske cjeline i uklapao ih u nove skladbe, to se može držati da je i završni motiv u *Alma Redemptoris Mater* posuđen iz solističkog *Salve Regina* što bi uka-

4. Usp. skladbe tih autora u O. Ravanello, *Secunda anthologia vocalis*, Edizione Marcello Capra N. 785, Torino (bez oznake godine, str. 23, 24, 43, 78, 123 i dalje).

5. Usp. A. Matijević, nav. dj., 231.

zivalo da je Knežević i autor i ove skladbe. Kako ona (*Alma Redemptoris Mater*) ima gotovo isti *incipit* kao i *Ave Regina Coelorum* i *Salve Regina* a i slušni ugođaj koji pružaju napjevi sličan je, to bi trebalo zaključiti da je isti skladatelj stvorio sva tri napjeva. Dapače u *Salve Regina* i *Ave Regina coelorum* susreće jedan motiv koji je doslovce prenesen iz prve u drugu skladbu. On se nalazi u *Salve Regina* u taktovima 50 do 54, a u *Ave Regina coelorum* u taktovima 10 do 11.

Smatram da autorstvo jednog te istog skladatelja ovih triju skladbi ne bi trebalo biti sporno. Čini se, da je on istovjetan sa skladateljem 12 solističkih skladbi i mogao bi biti sam Petar Knežević. Skladba *Regina coeli* nešto je drukčije zamišljena jer su u njoj melodijski motivi kratki i odijeljeni su pauzama pa joj je opći slušni ugođaj drukčiji. Međutim, i u njoj se može ukazivati na sitne sličnosti motiva sa solističke skladbe *Gaudete mortales*, pa postoji vjerojatnost da i ona isto tako potječe iz pera Petra Knezevića. Naravno, autorstvo bi trebalo dokazati čvrstim dokazom i dok se to ne učini, ovakvo mišljenje valja smatrati hipotezom.

Analiza

1. *Alma Redemptoris Mater* – antifona je predviđena za pjevanje u adventsko-božićnom vremenu. Tekst se pripisuje Hermanu Contractusu (+ 1054). Nije oblikovan u rimi, a niti svi stihovi imaju jednako slogova, pa je formalno bliža suvremenoj pjesničkoj tvorevini u kojoj unutarnja ritmička dinamika teksta ima prednost nad umijećem ritmiziranja. Njegov sadržaj ukazuje na uobičajene pohvale Majci Božjoj (slavna Majka Božja, rajska vrata, zvijezda mora, djevica prije i poslije poroda). Na pohvale se nadovezuje molitva za pomoć grešnom čovječanstvu. Skladatelj je tekst prokomponirao ishitriivši prikladni motiv za prvi stih (*Alma Redemptoris Mater*), koji se sastoji od silaznih i uzlaznih intervala male sekunde (do, ti, do, ti do). U daljnjem tumačenju teksta taj motiv je dominantan i pojavit će se više puta proširen novim intervalima, transponiran za tercu više ili variran novim ritmičkim obrascem. Uz njega se pojavljuju i novi motivi, ali oni kao da izrastaju iz njega kao prvog, glavnog i temeljnog. Posebno karakteristični interval u ovoj skladbi je umanjena silazno uzlazna kvarta koja se inače rijetko susreće ne samo kod starijih nego i kod novijih skladatelja duhovne glazbe. Posljednja 4 takta donose kraću sekvencu, čini se, kako je već istaknuto, iz solističke skladbe *Salve Regina*. Ona se manje uklapa u cjelokupno ozračje melodijskog tkiva i možda bi skladba imala autentičniji završetak bez te sekvence npr. kad bi završetak glasio ovako:

Tekst je obrađen silabički i na svaki slog dolazi redovito jedna notna vrijednost. Susreću se tu i tamo i kraći melizmi kao na riječi *posterius* i *miserere* ali ipak ti melizmi ne oduzimaju skladbi obilježje silabičkog stila. Napjev je izuzetno patetičan i na slušaoca ostavlja dojam mističnog spokoja.

Moja obrada namijenjena je pjevanju četveroglasnog muškog zbora. U melodijskom pogledu nisam ništa mijenjao niti ispravljao. Jedino sam drukčije potpisao riječi *curat populo* jer je u izvorniku na slog *po* dolazila melizma od dva člana koja je odudarala od govornog naglaska riječi *populo*. Harmonizacija je napravljena neovisno od izvornog dvoglasja harmonijskim tkivom skladatelja baroknog razdoblja. Smatram da je u takvoj četveroglasnoj obradi skladba zazvučala u punom svom sjaju i djeluje kao izvorna skladba razdoblja u kojem je nastala. U mojoj ritmizaciji broji 36 taktova u 4/4 mjeri.

Mel. P. Knežević
Zbor M. Demović

Al - ma Redemptoris ma - ter
 que per vi - ta coe - li
 por - ta ma - nes, por - ta ma - nes
 et Stella ma - ris
 suc - cur - re co - den - ti sur - ge - re qui cu -
 - rat po - pu - lo. tu que ge - nu - is - ti na - tu - ra mi - ran - te

tu-um sanctum Ge - mi - to - rem Vir - go pri - us ac
 po - ste - ri - us Ga - bri - e - lis ab - b - re sumens illud
 a - ve pecca - to - rum mi - se - re -
 - re.

2. *Ave Regina coelorum* – antifona je koja se pjeva u korizmenom razdoblju liturgijske godine. Tekst je napisan u rimski ali broj slogova u pojedinim stihovima je nejednak. Sadržajno predstavlja pozdrav Majci Božjoj s pozivom na veselje (*Gaude*). Nju se naziva kraljicom neba, gospodaricom anđela, korijenom i vratima nebeskog sunca, slavnom djevicom. U završnici upućena je molba za zagovor kod Isusa Krista. Tekst je prokomponiran i nova misao zaodijeva se i u novi prikladni melodijski motiv. Obraden je u suzdržljivo melizmatičkom stilu u kojem se izmjenjuju kratki melizmi sastavljeni od dva (poneki i od više) članova sa silabičkim jedinicama stvarajući u međusobnom ispreplitanju zaokruženu kraću skladbu duljine 30 taktova u 4/4 mjeri. Početni takt napjeva je identičan s prvim taktom dvaju spomenutih skladbi *Alma Redemptoris Mater* i *Salve Regina*. On se u ovoj skladbi javlja, ponešto ritmički variran

mf Mel. P. Knežević, Zbor M. Demović

A - ve, a - ve Re - gi - na coe la - rum
Zdra - vo, zdra - vo Raj - ska Kru - no, Raj - ska sla - vo

mf

A - ve Do - mi - na An - ge - lo - rum Sal - ve ra - dix,
Zdra - vo An - de - o - ska Gospo zdra - vo! Ti si kon - gen

mf

sal - ve por - ta ex - qua mun - do lux est or - ta. Gau - de Vir -
Ti si vrata sko - jih si - nu, svetlost zla - ta. Ti si

mf

go glo - ri - o - sa, su - per om - nes spe - ci - o -
-ljan dje - vi - čanstva Ti si u - res čo - vje - čan -

mf

-sa. Va - le o val - de de - co - ra et pro no - bis Chri - stum, Chri -
-stya. Zdravo pu - na svih mi - li - na moli za nas svoga sina moli

mf

-stum e - xo - ra, e - xo - ra.
za nas svoga si - na si - na

et pro no - bis Chr:
mo - li za nas svo -

i još dva puta, pa bi se mogao shvatiti kao temeljni motiv iz kojeg proistječe čitavo melodijsko tkivo ove kratke skladbe. Oblik bi joj se mogao označiti nekom vrstom trodjelnosti jer se u skladbi naziru tri melodijsko ritmičke cjeline koje se međusobno suprotstavljaju. Prva je sastavljena od dvije male rečenice koje bi se zbog sličnosti melodijskog tkiva mogle obilježiti kao a i a^1 . Prva broji 5 taktova i završava kadencom na subdominanti, a druga 4 s kadencom na tonici. Središnja cjelina suprotstavlja se melodijski i ritmički prvotnoj. Duljina joj je 5 taktova i završava kadencom na pikardijskoj terci. Naredna, treća, cjelina duljine 7 taktova kao da je ponavljanje prve, ali u varijanti. Na nju se nastavlja proširenje od 12 taktova kao koda. Zadivljuje postupak kojim je skladatelj iskoristio mogućnosti variranja temeljnog početnoga melodijskog motiva.

Njegova prisutnost osjeća se u prostranstvu čitave skladbe izuzevši 5 takta središnjeg dijela. Ova kratka motična skladba visoke je umjetničke vrijednosti. Moja obrada namijenjena je pjevanju muškog zbora. Harmonizacija je napravljena sredstvima stilskog razdoblja u kojem je skladba nastala. U takvom obliku treba je smatrati pravim biserom starijeg fundusa liturgijske glazbe sadržane u starim koralnim kodeksima katedralnih i samostanskih crkava u Hrvatskoj.

3. *Regina coeli laetare* – antifona je namijenjena pjevanju uskrsnog razdoblja liturgijske godine. Tekst je nastao u 12. a gregorijanski napjev u 16. stoljeću. Kratki tekst od tri stiha po 8 i posljednji po 7 slogova posjeduje rimu samo u prva dva stiha. Sadržajno on upućuje poziv Majci Kristovoj da se raduje jer je Krist uskrsnuo kako je to bio obećao i molitvu da se zauzme kod Boga Oca za svoje štovatelje.

U glazbenom pogledu ova se antifona sasvim razlikuje od triju drugih. Najprije, *incipit* nije skladao skladatelj već je preuzet iz gregorijanskog napjeva. Nadalje melodijski motivi nisu „dugog daha” već su kratki i ispresijecani kratkim pauzama. Upotrijebljen je i drukčiji ritmički obrazac u kojem dionica na više mjesta nastupa na drugom dijelu dobe. Skladatelj kao da je poznavao zbor *Alleluia* iz Händelova Messiasa, a čini se čak i dvoglasni epitalamij *Vaghe ninfe* Vicenca Komnena i nadahnut tim dvjema skladbama sročio svoju *Regina coeli laetare*. Od Komnenove skladbe kao da je preuzeo motiv *resurrexit* i *alleluia* u trećem stihu.⁶

Kako antifona u tekstu ima 4 stiha koje je trebalo uglazbiti to je i skladatelj stvorio četiri zasebne melodijske ritmičke cjeline nejednake dužine. Prva cjelina u mojoj ritmizaciji ima 13 taktova u 3/4 mjeri, druga 3 takta u 4/4 mjeri, treća 7 taktova u 4/4 mjeri i posljednja 5 taktova u istoj mjeri, pa čitava skladba ima

6. Handelov zbor vidi u G. F. Händel, *Der Messias*, Frankfurt 1939, 61-64, a madrigal *Vaghe ninfe* u M. Demović, *Dubrovački ranobarokni skladatelj Vicenco Komnen (1590.-1667.)*, Rad JAZU 377, Zagreb 1978, 328-330.

28 taktova od kojih su prvih 13 u 3/4 a ostali u 4/4 mjeri. Prva dva takta svake cjeline donose novi melodijski motiv u dužim notnim vrijednostima na koji se u svakoj cjelini nastavlja motiv kratkih notnih vrijednosti koji su u prva tri odsjeka još i odijeljeni kraćim pauzama. Motivi su motorični i pružaju ugođaj poletnosti i veselja, koji kao da pjevači u kraćim melodijskim motivima izvikuju u ostinatu. Oni se ipak pri završnici smiruju i zaokružuju kadencom i to u sva četiri slušanja nesavršenom kadencom sa završetkom na terci osnovnog tonaliteta. Moja obrada napravljena je za mješoviti četveroglasni zbor.

III

Mel. P. Knežević
Zbor M. Demović

Re - gi - na coe - li Re - gi - na
 Kra - lji - ce ne - ba Kra - lji -
 coe - li lae - ta - re al - le - lu - ia, lae -
 - ce ne - ba ra - duj se a - le - lu - ja, ra
 ta - re alle - lu - ia, lae - ta - re alle - lu - ia Ré - gi - na
 duj se a - le - lu - ja, ra - duj se a - le - lu - ja. Kra - lji - ce
 coe - li lae - ta - re lae - ta - re lae - ta - re al - le - lu -
 re - ba ra - duj se, ra - duj se, ra - duj se a - le - lu -

ia. Qui - a quem me - ru - i - sti pon - ta - re
 - ja. Jer kog si do - stoj - na bi - la no - sit
 al - le - lu - ia al - le - lu - ia. Resur - rexit sicut dixit
 a - le - lu - ja, a - le - lu - ja. (on) Us - krsnu kako re - ce

sicut dixit kako re - ce re - su - rexit sicut dixit, sicut dixit, sicut dixit
 sicut di - xit kako re - ce re - su - rexit ka - ko re - ce, kako re - ce, kako re - ce

dix - it al - le - lu - ja al - le - lu - ia.
 allelu - ia, allelu - ja, a - le - lu - ja.

a - ra pro no - bis De - um al - le - lu - ia, alle - lu -
 Mo - li Bo - ga za nas a - le - lu - ja, a - le - lu -

- ia, alle - lu - ia, alle - lu - ia.
 - ja a - le - lu - ja a - le - lu - ja.

4. *Salve Regina* – antifona je koja se u katoličkom bogoslužju pjeva u razdoblju kroz godinu. Tekst potječe iz 9. stoljeća. Postoje dva monodijska napjeva, prvi melizmatički koji je veoma star, i silabički koji se pripisuje *H. du Montu* skladatelju 17. stoljeća. Tekst se sastoji od osam stihova nejednake dužine (broj slogova varira između 9 i 18). Sadržaj teksta donosi molitvu kojom se vjernici koji trpe mnoge nevolje u zemaljskoj dolini suza utječu miloj, blagoj i slatkoj nebeskoj Kraljici za pomoć i oslobođenje. Formalna razdioba tekstova na sedam nejednakih stihova uvjetovala je nastanak skladbe sastavljene od sedam melodijsko ritmičkih zaokruženih odsjeka koji se nižu jedan iza drugoga poput stihova u tekstu. Tekst je prokomponiran što znači da je svaki novi odsjek teksta protumačen i novim melodijskim tkivom. Tretiran je silabički. Slučajni melizmi (koji su rijetki) sastavljeni su isključivo od dva člana. Prokomponiranost teksta nije identična načinu kako su tekst obrađivali renesansni skladatelji da su za svaku novu misao teksta pronalazili i odgovarajući novi melodijsko-ritmički motiv.

Skladatelj je, naime, u ovoj skladbi izabrao neki srednji put između strofične i prokomponirane obrade teksta. Na strofični sloj obrade ukazivale bi završne kadence pojedinih odjeljaka kojih ima sedam i sve su autentične i savršene (izuzevši posljednju sa završetkom na pikardijskoj terci). Kadence bi se po melodijskom ustrojstvu šest završnih dobi dalo razvrstati u tri sloja: kadencu *a*, *b* i *c*. Kadence *a* i *b* javljaju se po dva puta u sasvim istom obliku dok se kadenca *c* javlja tri puta i svaki put u drugom obliku (varijanti). Kadence *a* i *c* su u molu (u našoj obradi u *a* molu), a kadence *b* u paralelnom *dur* (*C* *dur*). Njihov raspored je slijedeći: *a, b, a, c, c¹, b, c²*. Ako bi se skladba analizirala po rasporedu kadenci, dalo bi se u njoj pronalaziti neki oblik ronda. Međutim, to se ipak ne može primijeniti na ovu skladbu jer kadencama ne prethodi i odgovarajuća motivska podjednaka građa. Postoji bipolarnost u tkivu melodijskog motiva prve i druge rečenice ali se doslovno ne provodi kroz čitavu skladbu, pa melodijski motiv koji je prethodio kadenci *a* u prvom odsjeku, u četvrtom prethodi kadenci *c*, a isto tako motiv koji je prethodio kadenci *b* uklapa se u prethodnu melodijsku građu kadence *c¹*.

Skladatelj osim toga znalački varira te dva osnovna motiva proširujući ih novom građom, a nekim kadencama (kadenci *a*) u reprizi kao prethodnicu postavlja i novu melodijsku motiviku. U tom smislu za ovu skladbu ne bi se moglo kazati da je prokomponirana u klasičnom značenju, ali niti da je strofična, premda se zbog ponavljanja kadenci doima strofično. Melodijska motivika je veoma osjećajna i patetična, te pruža slušni dojam mistične molitve za oslobođenje od nevolja i stradanja. Moja obrada napravljena je za mješoviti četveroglasni zbog. Skladba u ovakvoj obradi ima umjetničku vrijednost i prikladna je za izvedbu u okviru bogoslužja i duhovnog koncerta.

IV

Mel. P. Knežević
Zbor M. Demović

p *mf* *mf*

sal - ve, sal - ve Re - gi - na, Mater mi - se - ri - cor - di - ae, vi - ta dul -

mf

ce - do et spes nos - tra et spes nos - tra sal - ve. Ad te cla - ma - mus,

p *p* *p*

ad te cla - ma - mus e - xules filii He - vae. Ad te sus - pi -

mf

ra - mus ge - mentes et flentes in hac la - cri - ma - rum val -

mf *mf*

- le. E - ja er - go, Ad - voca - ta, Ad - voca - ta nos - tra il - los

tu - os mi - seri - cor - des, mi - seri - cor - des o - cu - los ad nos con - ver - te.

Et Je - sum be - ne - dictum fructum ventris tu - i no - bis post hoc e -

- xi - li - um o - sten - de. O clemens, o pi - us, o dulcis

Vir - go Ma - ri - a.

* * *

Četiri himničke antifone iz Kantuala Petra Kneževića nakon što su proučene i obrađene harmonijskim tkivom vremena u kojem su nastale predstavljaju se kao nanovo pronađeno glazbeno blago u staroj riznici liturgijsko-koralnih kodeksa s područja Hrvatske. Njih treba visoko vrednovati bilo da su skladbe Petra Kneževića ili nekog njegovoga suvremenika i prethodnika jer su pronađene u našoj glazbenoj riznici (vjerojatno i nastale na našem području), a osim toga bile i sastavni dio repertoara starije pjevačke liturgijske prakse u našim krajevima, te napokon ponajviše jer imaju visoku umjetničku vrijednost.⁷

7. Antifonama Ave Regina coelorum i Regina coeli potpisan i hrvatski tekst, ne i preostalim jer se to s lakoćom nije moglo učiniti. Sitne note u zagradama odnose se na hrvatski tekst. Solističke skladbe koje se spominju u tekstu bit će objavljene u najavljenj studiji pod bilješkom br. 2.

LITURGIJA SVETI SUSRET

Vojko Devetak

KRŠĆANSKI SPROVOD

1. Opće napomene

Najprimitivniji narodi prapovijesti posvećivali su posebnu brigu i pažnju ukapanju svojih mrtvih. Posebni pijetet koji su iskazivali ostacima preminulih očituje njihovo vjerovanje u transcendentalni onostrani život. I Izabrani Božji narod oplakivao je svoje mrtve. Sjetimo se kako se Abraham brinuo kako što dostojnije pokopati ženu Saru (Post 23); balzamiranja i sedamdesetdnevnog oplakivanja i sahrane patrijarha Jakova (Post 50); tugovanja za Mojsijem (Pnz 34); ukapanja poginulih u ratu (1 Kor 11,15); Tobije kako je potajno sahranjivao ubijene (Tob 1,18). U Novom zavjetu to se nastavljalo: veliko mnoštvo sažaljevalo je i pratilo mrtvog mladića iz Naima (Lk 7,12 sl.); Lazara pomnjivo povezaše povojima i ubrusima, a na grob navališe kamen (Iv 11,44); Isusovo mrtvo tijelo makar na brzinu pomnjivo umotaše u platno i položiše u novi grob (Mt 27,59). Povijest i grobovi u katakombama najbolji su svjedoci kako su kršćani preminulu braću pokapali posebnim obredima, svečanostima a središte svega bilo je slavljenje euharistijske žrtve za pokojnika.

Crkva je kroz svu povijest pobožno nastojala da doličnim obredima dade posljednju počast ostacima preminulog kršćanina koji je vjerovao u vječni život. Crkva je uvijek željela, a želi i danas, pokazati svoju majčinsku dobrotu prema preminulom i ujedno da onima koji ostaju živima pruži kršćansku utjehu i probudi nadu u ponovni susret svih u Kristu preminulih.

Sprovod je i danas jedan od najčešćih religioznih obreda ali je često puta premalo religiozno vrednovan. Sekularizirani svijet oproštaj od mrtvacu sve više desakralizira, pa u takvom mentalitetu pogrebni obredi sve više postaju dio svjetovne pogrebne pompe, a svećenik postaje tek dijelak te pompozne svečanosti.

Stoga Crkva, imajući pred očima potrebe našega vremena, traži da se preispitivaju sprovodni obredi (SC 79) i određuje „neka obred sprovoda jasnije izrazi *vazmeni značaj kršćanske smrti* i neka bolje odgovara prilikama i običajima pojedinih krajeva” (SC 81).

Novi crkveni obrednik kršćanskog sprovoda svojim obnovljenim obredima želi sprovesti povratiti i uprisutniti onaj praktičarski duh i mentalitet koji mu je savremeni svijet oduzeo svojim komercijalizmom. Smrt i sprovod bio je uvijek i danas je, svima koji mu prisustvuju, a osobito onima koji su pokojniku bliski, žalostan događaj u životu pa stoga taj psihološki momenat pruža jedinstvenu i bogatu pastoralnu prigodu. Tu su svi, bilo vjernici bilo oni daleki u najboljoj dispoziciji da čuju Božju riječ i da joj se otvore, a možda i približe Bogu. Psihološki momenat i posebna raznolikost situacije sugerira obziran izbor euhologije, čitanja i homilije, što novi obrednik svojom obilatošću i omogućuje.

Posebno je važna angažiranost *zajednice* koja često sudjeluje samo šutke i pasivno. Kao kod svakoga liturgijskog čina i pogreb mora imati sve one značajke i osobitosti zajedničkarskog čina. Župska zajednica oprašta se od svoga člana koji po posljednji put prisustvuje u liturgiji kršćanske zajednice. Zemaljska Crkva, određena da izvrši svoje poslanje, nalazi posebnu radost što može jednog od svojih udova predati nebeskoj Crkvi, zajednici nebeskih anđela i svetih. Pozdravlja ga i oprašta se od njega jer je po krštenju i on bio pridružen kršćanskoj zajednici. Smrt ih tek prividno odvaja, jer kršćane koji su jedno u Kristu ni smrt više ne može nikada rastaviti (RS 10). Tu eklezijalnu dimenziju kršćanske smrti pokazat će zajednica zajedničkim sudjelovanjem u obredima, a osobito u slavljenju euharistije i pričesti. Svi trebaju svjesno i djelatno sudjelovati. Pa ako je prisutno samo par osoba, kršćanska zajednica mora dostojanstveno svjedočiti svoju vjeru.

Svaki sprovod ima svoju *posebnu karakteristiku*. To je obred određene zajednice koja se povremeno formira bilo da se radi o ljudima žive vjere, ili onih koji su na rubu, ili koji nikad nisu prisustvovali bogoslužju Crkve. U malim seoskim župama sprovod je izvanredan događaj za koji je zainteresirana cijela župa, a u gradovima pak sprovod obuhvaća tek jezgru vjernika. Ali bilo u gradu bilo u selu sve sudionike povezuje ista zajednička svrha koja ih je dovela na sprovod. Tu su svi svima u istoj boli posve blizu. Sve kretnje trebaju biti pobožno kretanje i izraz snažne vjere. Ideal je, koji prisutne aktivira, da svi pjevaju, dijalogiziraju, zajednički glasno mole, a privremeno održavaju i sadržajnu šutnju. Zajednica svojim solidarnim sudjelovanjem animira će zajednicu pa i one koji su daleko od vjere. Kršćani svojom solidarnošću otkrivaju svoju plemenitu ljubav, sudioništvo u žalosti, uzajamni potporanj koji župska zajednica može dati svojoj subraći koja oplakuje smrt svoga bližnjega.

Da bi se izbjeglo alergično statiranje pri kršćanskom ceremonijalu sprovoda, i da se prisutni ne bi dosađivali očekujući kad će konačno sve završiti, jer mnogo toga ne shvaćaju, neophodno je tijekom godine i prigodom obreda *katekizirati vjernike*, rasvijetliti im misterij kršćanske smrti, protumačiti temeljne kršćanske istine o kultu mrtvih koje sadržavaju pogrebni obredi i molitve. Bez razumskog sudjelovanja nema ni djelatnog ni nutarnjeg sudjelovanja prisutnih, ništa neće promijeniti njihovo uobičajeno statiranje. „Prava pobožnost nije u neplodnom i prolaznom osjećaju niti u nekoj ispraznoj lakovjernosti, već iz prave vjere koju prati sinovska ljubav” (LG 67).

U slavljenju sprovoda *pokojnik je na prvom mjestu* u obredima i molitvama sve se okreće oko njega i sve je okrenuto Bogu za njega. U negdašnjem obredu mnoge molitve, sjetimo se onoga „Oslobodi me, Gospodine. . .” ili psalama, stavljane su u usta pokojnika kao da ih on sam izgovara. Uza sve to pokojnik nije više službenik jednoga kvazi sakramentalnog čina kao što je to bio pri popudbini. Pri umiranju, u agoniji, centralna je osoba umirući kršćanin koji obavlja najvažniji čin svoga života i primanjem sakramenta slavi svoju posljednju pashu. Stoga popudbina i preporuka duše imaju veću važnost nego sprovod.

Onaj koji je mrtav već je u miru Gospodnjem, dok živi njegovom tijelu iskazuju posmrtnu počasti. On više ne trpi, onaj je koji ostaje bolan. Nekoć humana i uzvišena liturgija pokopa postala je prazna jer se nije obraćala srcu koje pati. Pogreb je i utjeha živima. Crkva nije bestjelesna, a svećenik nije hladni birokrat vjere. Stoga obred treba ne samo gajiti vjeru u vazmeno otajstvo već imati i razumijevanja za bol čovjeka koji plače. Stoga obrednik inzistira na osjećaju solidarnosti ljudskog razumijevanja.

„U liturgiji ne smije biti *nikakve razlike*, ni u obredima ni u vanjskom sjaju, u potupanju s pojedinim osobama ili staležima, osim one razlike koja proizlazi iz liturgijske uloge i iz svetog reda, i osim počasti koje se prema liturgijskim propisima duguju građanskim vlastima” (SC 32). Dakle, Crkva zabranjuje razne klase u liturgiji, svima jednako. Budući da je u mentalitetu ljudi još nekako prisutno klasno razlikovanje, obrednik sprovoda ponovo ističe tu zabranu (RS 20). Uz one srebrno-crne parade što je davalo poseban raskoš sprovodu, to je bilo povezano i uz broj svećenika, pa i uzrečicom „et talis pagatio, talis cantatio”. Samo jedan svećenik uz asistenciju drugoga koji vrši funkciju đakona može zaista garantirati pastoralno korisnu celebraciju sprovodnog obreda. Pomislimo na one siromašne koji ne mogu platiti luksuz i više svećenika. Katkad, možda, veći broj svećenika lišava obred njegove sakralnosti.

Vrednujući mjesne okolnosti ili običaje, Red sprovoda ne donosi jedinstveni obred, već *tri različite strukture* sprovodne liturgije. Prvi način sastoji se od tri postaje: u pokojnikovoj kući ili mrtvačnici gdje obred započinje; u crkvi sa slavljenjem euharistije; na grobu s ukopom. Drugi način sa dvije postaje: u kapeli na groblju ili mrtvačnici gdje se obavljaju uvodne molitve i Služba riječi, te zatim bogoslužje na grobu. Treći način ima samo jednu postaju: na grobu, mrtvačnici ili kapeli, ili u kući pokojnika, molitve i Služba riječi. Ova dva zadnja načina ne predviđaju misu ali ona se može slaviti prije ili poslije sprovoda, a može i u samoj pokojnikovoj kući zbog posebnih okolnosti uz odobrenje mjesnog Ordinarija ukoliko on to smatra prikladnim (RS 59,78).

Kvalitetno celebriranje sprovoda, ozbiljnost naviještanja Božje riječi, molitveno angažiranje, zajedničko sudjelovanje doprinjet će da sprovod bude autentični pastoralni čin, sakrament nevidljive stvarnosti, proročki navještaj kršćanske nade i pouzdano čekanje Gospodina dok ne dođe.

2. Misterij kršćanske smrti

Na temelju biblijskog, apokaliptičkog, proročkoga i teološkog promatranja liturgija sprovoda predstavlja i ističe teološku tematiku posljednjih ljudskih stvarnosti u tonalitetu, načinu i perspektivi što je nepoznato našoj sekulariziranoj epohi. Novi obred, za razliku od staroga, ne podsjeća na okrutnost smrti i nesmišljenost Božjeg suda, već poziva da se razmišlja o kršćanskoj dimenziji smrti, vrlo živo upozorava na Božje milosrđe, nadu, sigurnost uskrsnuća i poziva na pokoru.

Vjernicima koji često smrt *poimaju mitski* i zamišljaju je kao nekakav kostur koji neumoljivom kosom u iznenadni i nepoznati čas kosi ljudski život, stvarnost smrti treba razjasniti kao zagonetku koju se može odgonetnuti jedino vjerom. Osobito danas kad zbog mnoštva incidenata smrt statistički postaje uvijek sve nepredvidljivija pojava. Današnjem svijetu kojemu je smrt konačni kraj života, apuridna biološka fatalnost ili nužna granica evolutivnog procesa, Crkva solidnim argumentima pruža odgovor na tjeskobna pitanja o njegovoj budućnosti. U tom smislu crkveno Učiteljstvo veli: „Dok je pred smrću nemoćno svako maštanje Crkva, poučena božanskom objavom, tvrdi da je Bog stvorio čovjeka za blaženi cilj s onu stranu zemaljske bijede.” Smrt je pobijeđena. „Tu je pobjedu izvojevao Krist uskrsnuvši na život, pošto je svojom smrću oslobodio čovjeka od smrti” (GS 18). Smrt je samo prijelaz iz jednog načina bivovanja u drugi način življenja. Ti, milosrdni Bože, „sjenu smrti obraćaš u zoru života” (RS 34, usp. 167-169). Pavao skepticima svoga vremena snažnim riječima tvrdi: „Nećemo da budete u neznanju glede onih koji su usnuli, da ne tugujete kao ostali, koji nemaju nade. Doista ako vjerujemo da Isus umrije i uskrsnu, onda će Bog i one koji usnuše u Isusu privesti zajedno s njime” (1 Sol 4,13 sl.).

Smrt je dio Božjega spasonosnog plana po kojem, premda postoje jecaji i žalost, smrt postaje *radosni susret s Kristom* u zajednici „među svetima i izabranima” (RS 30). Kad Crkva svoje molitve moli nad beživotnim tijelom, blagoslivlje ga, škropi svetom vodom, tim činima ne samo što iskazuje počast tijelu koje je bilo hram Duha Svetoga već izražava kršćansku antropologiju koja se postavlja između čistog spiritualizma koji u tijelu gleda zapreku i tamnicu duše, i materijalizma kojemu je čovjek elemenat među drugim elementima bez dimenzije prema vječnosti. Crkva čvrsto i svečano potvrđuje jedinstvo čovjeka, potvrđuje da su svi ljudski elementi stvoreni i usmjereni da poslije smrti opet jednoga dana ostvare jedinstvo vječnoga života koje će biti definitivno savršenstvo onog jedinstva koje je spašeni čovjek marljivo izgrađivao samoodricanjem i kreposnim življenjem. Po Božjem planu, „ovo raspadljivo treba da se obuče u neraspadljivost, i ovo smrtno obuče u besmrtnost” (1 Kor 15,53). Pšenično zrno samo ako „umre donosi obilat plod” (Iv 12,24). I „ako smo doista s Kristom srasli po sličnosti smrti njegovoj, očito ćemo sresti i po sličnosti njegovu uskrsnuću” (Rim 6,5; Kol 2.12 sl.). „Poslije nego je Spasitelj uskrisio svoje tijelo, smrt više nije strašenje, a svi koji u Krista vjeruju preziru je kao ništa, zaista znaju da umirući ne nestaju već žive i da će ih uskrsnuće učiniti neraspadljivima”, tvrdi S. Atanazi-

je.¹ Život se po smrti „mijenja a ne oduzima”. U tom je smislu Ignacije Antiohijski nazvao dan smrti „dies natalis”, dan rođenja.² A Grgur Niški definira smrt kao „porođaj koji uvodi u novi život”.³ Smrt je jedno „doviđenja”, a ne definitivni rastanak. Taj prijelaz iz smrti u život treba kršćanin zaslužiti u zemaljskom životu sljeđenjem Krista, moralnim i sakramentalnim životom.

Konačnica pak kršćanskog intinerarija nije bilo kakvi život, već *vječni vazam u Božjem kraljevstvu* gdje „smrti biti više neće, ni tuge, ni jauka, ni boli biti više neće jer – prijašnje uminu” (Otk 21,4). U konačnici se radi o ulasku u slobodu, o prestanku svijeta grijeha i bijede, o počinku koji Bog daje čovjeku poslije radnih dana (Heb 4,8). „Pobjedniku ću dati jesti od stabla života koje je u raj u Božjem” (Otk 2,7). Nešto takvo čovjek grešnik ne bi se usudio očekivati, ali nepokolebivu vjeru i nadu u konačno oslobođenje, uskrsnuće i vječni život u Božjem kraljevstvu podržavali su proročki nagovještaji i tolike Božje intervencije. Starozavjetni čovjek sjećao se Ćnoka kojega je Bog oslobodio smrti i prenio k sebi (Post 2,24; Sir 44,16); Ilije koji je u vihoru uzišao na nebo (2 Kr 2,11) i odanle treba doći prije „Dana Gospodnjega” (Mal 3,23); Noa kojega Bog oslobađa od potopa (Post 6); Izaka od smrti (Post 22); Lota od plamena ognjenoga (Post 19); Jonu od ribe (Jon 2); Suzanu (Dn 13); Danijela od lavova (Dn 6). U budući život vjeruje Job iako nije bio Hebrej: „Ja znadem dobro: moj Izbavitelj živi i posljednji će on nad zemljom ustati. A kad se probudim k sebi će me dići: iz svoje ću puti tad vidjeti Boga” (Job 19,25-26). Preko proroka poručuje Gospodin: „Ja ću otvoriti vaše grobove, izvesti vas iz vaših grobova” kao kad se suhe kosti vrate u život (Ez 37,1-14). Danijel naviješta uskrsnuće vjernih i nevjernih: Tada će se probuditi mnogi koji snivaju u prahu zemljinu; jedni za vječni život, drugi za sramotu, za vječnu gadost” (Dn 12,2); Izaija veli: „Tvoji će mrtvi oživjeti, uskrsnut će tijela” (26,19). Psalmist, zanesen eshatološkom budućnošću, kliče: „Stog mi se raduje srce i kliče duša, i tijelo mi spokojno počiva. Jer mi nećeš ostaviti dušu u Podzemlju, ni dati da pravednik tvoj truleži ugleda. Pokazat ćeš mi stazu u život, puninu radosti pred licem svojim, sebi zdesna blaženstvo vječno” (Ps 16,9-11).

Ono što je starozavjetni čovjek neslućivao, nadao se, što su starozavjetni događaji i proroci navješćivali s dolaskom Isusa Krista na zemlju počinje se ostvarivati. Isus to najprije najavljuje uskrsavajući tolike mrtvace: kćer Jairovu, mladića iz Naima, prijatelja Lazara, a svojim preobraženjem daje naslutiti ljepotu eshatona. Isus to potvrđuje i svojim najavama. On siromasima, progonjenima, čistima obećaje kraljevstvo nebesko (Mt 5,3-12). „Zaista, zaista, kažem vam: dolazi čas – sad je – kad će svi koji su u grobovima, čuti njegov glas. I izići će: koji su dobro činili – na uskrsnuće života, a koji su činili zlo – na uskrsnuće osude”

1. SV. ATANAZIJE, De incarnatione, 27.
2. IGNACIJE ANTIOHIJSKI, Ad Rom. 7,1-3.
3. G. NIŠKI, De mortuis, PG 46,516.

(Iv 5,25-29). On to izričito potvrđuje saducejima koji ne samo što nisu vjerovali u uskrsnuće već su ga čak izrugivali (Mt 22,23-32). Eshatološka je era započela onoga časa kad je Krist uskrsnuo i učinio slavnim grob iz kojega je izašao. On je „Provrođenac od mrtvih” (Kol 1,18), kojemu se već prigodom njegova uskrsnuća pridružiše „tjelesa mnogih svetih preminulih uskrsnuše te iziđoše iz grobova nakon njegova uskrsnuća” (Mt 27,32 sl.). Poslije toga događaja sigurnost uskrsnuća od mrtvih je u središtu apostolskog propovijedanja. „Jer kao što u Adamu svi umiru, tako će i u Kristu svi biti oživljeni (1 Kor 15,21). Krist „će preobraziti ovo naše bijedno tijelo i suobličiti ga tijelu svome slavnome” (Fil 3,21). I neće samo čovjek biti sudionik eshatona, već „i stvorenje će se osloboditi robovanja pokvarljivosti da sudjeluje u slobodi i slavi djece Božje” (Rim 8,21). Stoga kršćani pri smrti svojih milih nisu tugovali kao oni „koji nemaju nade” (1 Sol 4,13) pa su oblačili bijele haljine pri sprovodu⁴ i pjevali psalme, a stropovi crkve su odjekivali od gromkog Aleluja.⁵ Stoga Crkva kroz sve vjekove do danas ispovijeda svoju vjeru u „uskrsnuće mrtvih”, uz odar mrtvih pali uskrsnu svijeću i slavi euharistiju, središte vazmenog otajstva.

Potpuno je sada shvatljivo što Red sprovoda naglašava: „Sahranjujući svoje sinove. Crkva puna vjere svetkuje Kristovo vazmeno otajstvo sa željom da oni, koji su krštenjem postali sutjelesnici Krista umrlog i uskrišenog, s njime po smrti prijedu u život, i to tako da u duši budu očišćeni te sa svetima i izabranima budu na nebo uzeti, a u tijelu da čekaju blaženu nadu – dolazak Kristov i uskrsnuće od mrtvih” (RS 1). Stoga sve treba prožimati „pashalna vjera i pravi evandeoski duh” (RS 2). Zaista, sprovodni ceremonijal kroz sve etape, počev od bdjenja u pokojnikovoj kući do polaganja u grob, izražava kršćaninov itinerarij od rođenja do eshatona. Najstvarnije se to izražava slavljenjem mise u prisutnosti smrtnih ostataka, te zbog toga samo ozbiljni razlozi mogu opravdati sprovod bez mise.

Pravednici koji su se u času smrti pred Bogom našli čisti bez ljage grijeha, bez sumnje „uživaju slavu gledajući jasno trojedinoga Boga kakav jest” (LG 49). Međutim, što se tiče duša preminulih koje još nisu oslobođene svake grešne veze, kojima fali punina spasenja, one „se – ostavivši ovaj život – čiste” (LG 49). Te duše predstavljaju „trpeću” Crkvi, ali nisu bez nade jer će milošću Božjom biti spašene. Premda sprovodni obred svu pažnju usmjeruje budućem životu u vječnosti i konačnoj paruziji, ima pred očima i one koji po smrti prelaze u život „tako da u duši budu očišćeni te sa svetima i izabranima budu u nebo uzeti” (RS 1), a to čišćenje najbolje se „postizava euharistijskom žrtvom” (RS 10). To prijelazno međuvrijeme i posredno stanje čišćenja Crkva tradicionalno naziva: čistilište. „Čistilište je, kako nas uči vjera, predvorje neba. Tu se moraju očistiti duše koje nisu dovoljno čiste. U nebo, naime, ne ulazi ništa nečisto. Ništa nesveto. Čistilište je stanje u kome duše ljubavljaju i bolima čiste svaku mrlju prošlog života. Kad se ljubav u duši savršeno udomi, duša smije k Bogu ljubavi. Nitko

4. TERTULIJAN, De mortalitate, 20.

5. S. JERONIM, Epistul. 68, 11; PL 22, 697.

ne zna kakve su to i kako teške muke. No po vjeri znamo da molitvama i sakramentima, dobrim djelima i željama možemo pomoći dušama koje se čiste".⁶

Tako je vjerovao još starozavjetni Hebrej jer inače ne bi tražio da se „prine se žrtva okajnica za grijeh“ poginulih (2 Mak 13,43). Ta se vjera temelji na Kristovim riječima kad objašnjava da ima grijeha koji se ne mogu oprostiti u budućem svijetu, što znači da neki grijesi mogu biti oprosteni na drugom svijetu (Mt 12,31-32). I Kristov silazak poslije smrti u Podzemlje „da proglasi radosnu vijest spašenja i 'duhovima koji su se nalazili u tamnici'“ i da „u svojoj pobjedničkoj povorci 'odvede sužnje'“ (Ef 4,8).⁷ Tu je i Pavlova riječ: „izgori li čije djelo, taj će štetovati; ipak, on će se spasiti, ali kao kroz oganj“ (1 Kor 3,15). To je bila i vjera pracrkve kako to svjedoče toliki crkveni Oci, npr. Tertulijan,⁸ Ćiril Aleksandrijski,⁹ Sv. Efrem,¹⁰ Sv. Augustin¹¹ i sv. Ciprijan razlikuje nebo i čistilište: „drugo je odmah za vjeru i krepost primiti nagradu, drugo je za grijeh dugim bolom čistiti se”.¹² To vjerovanje potvrđuje i Crkva od danas. Tako Vatikanski II. veli: „Već je od prvih vremena kršćanska religija s velikim pijetetom štovala uspomenu mrtvih i, 'jer je sveta i spasonosna misao moliti za mrtve da se odriješe od grijeha' (2 Mak 12,46), za njih je prinosila i molitve” (LG 50). „Časnu vjeru naših predaka u životnu zajednicu s braćom koja su u nebeskoj slavi ili se poslije smrti još čiste, ovaj Sveti sabor prima s velikim pijetetom i ponovo propisuje odluke svetih sabora: Nicejskog II., Firentinskog i Tridentinskog” (LG 51). Tridentinski pak sabor ovako odlučuje: „Budući da je Crkva, poučena Duhom Svetim, iz Svetog pisma i tradicije starih Otaca u svetim Saborima i u najnovije vrijeme u ovoj ekumenskoj Sinodi naučavala, čistilište postoji, i dušama koje ondje borave pomaže se molitvama vjernika, a ponajbolje oltarnom žrtvom”.¹³ Vatikanski II. pak „potiče sve na koje spada, ako su se ovdje-ondje (obzirom na čistilište) uvukle zloporabe, pretjeranosti ili nedostaci, da ih nastoje ukloniti ili popraviti i sve urediti na veću slavu Krista i Boga” (LG 51).

I kršćanska zajednica uvijek je bila svjesna da smrt nije isključivo izlazak iz pustinje života i ulazak u obećanu zemlju, već je, također, za mnoge kršćane, ulaz u pustinju kušnje i čišćenja. Misteriozno mjesto, u kojem dio pokojnika treba čekati uskrsnuće, ne treba poimati kao zatvor torture i ispaštanja kazne, tj. pretežno ga promatrati pod vidikom kaznene zadovoljštine, to je „predvorje neba”. Današnja teologija o zadovoljavajućoj vrijednosti mise, molitve i dobrih djela za pokojne prihvaća istočnu, a u temelju patrističku, perspektivu koja, iznad svake

6. M. ŠKVORC, Vjera i nevjera, Zagreb 1982, 152.

7. X. LEON-DUFOUR, Rječnik biblijske teologije, Zagreb 1969, 1300.

8. De corona mil, 3, PL 2, 79.

9. Cathes. 23, 9; PG 33, 1116.

10. Testamentum, 2, 401.

11. Enchiridion, 69; PL 40, 265.

12. Ep. 10 ad Anton. PL 3, 785.

13. Denz-Sch, 983 (1820).

lokalne imaginacije i zadovoljavanja u smislu plaćanja kazne vanjskih dugova, govori o procesu čišćenja, to jest o progresivnom oslobađanju koje je već na zemlji više ili manje napredovalo a koje se sada u čistilištu, u situaciji očekivanja, produžuje. Naime, te se duše nalaze u posrednom stanju između sadašnjeg bivovanja i definitivnog razdoblja parazije. U analogiji s Kristovim boravkom u Podzemlju, kamo je on sišao da ostane sve do fiksiranog trećeg dana za uskrснуće, duše vjernih mrtvih ne mogu se uzdići do neba od časa smrti sve dok nisu postigli ono stanje zrelosti koje je potrebno da se uđe u kraljevstvo nebesko.¹⁴

3. Svećenik pri pogrebu

Budući da je svećenička služba pri sprovodu vrlo odgovorna, delikatna i višestruko složena, Red sprovoda ne samo što u „Prethodnim napomenama” daje pastoralne direktive, već i tijekom istog obreda poziva svećenika da zauzme očinski stav i da posebnim upozorenjima i tumačenjima uvede prisutne u značenje pojedinog čina jer su današnjem svijetu mnoge stvari nejasne i nepoznate.

Napominje da je kod sprovoda svećenik „odgojitelj vjere i tješitelj” (RS 16). Već „pripravljajući sprovod, svećenici će se *brižno* i *obazrivo* osvrutati ne samo na osobu pokojnika i na okolnosti njegove smrti već i na bol ukućana i na potrebe njihova kršćanskog života” (RS 18), naglašava da kao pastiri duša posebnu brigu posvete onima koji su možda nekatolici, ili su daleki ili su izgubili vjeru. Određuje da prije saslušanja želje obitelji i zajednice i iskoristi mogućnosti koje mu obred pruža (RS 23). Vrlo česta heterogenost skupa diktira mu vrlo obziran izbor molitava, čitanja, homilije, psalama i svega što „može stvoriti pastoralnu poteškoću” pa se „smije u pojedinom psalmu izostaviti ovaj ili onaj redak koji s pastoralnog gledišta nije sasvim pogodan” (RS 23,4). „Skladno i dostojno obavljanje sprovoda, a tako i sva svećenikova služba gledom na pokojne, pretpostavlja *organsko poimanje kršćanskog misterija* i pastoralnih dužnosti” (RS 25). Budući da je sprovod posebni susret s manjom ili većom skupinom osoba koje su tu da iskažu posljednju počast tijelu i uspomeni pokojnika, svećenik treba animirati solidarnost zajednice, „zgodno uskladiti službu za pokojne s cjelokupnim liturgijskim životom župe i pastoralnim djelovanjem” (RS 25,4).

Sagledavši te ozbiljne direktive Crkve, očito se postavlja pitanje da li tako odgovornu službu povjeriti laicima, ma kako bili poučeni. Najpoželjnije je da svećenik bude voditelj sprovoda.

Da bi odgovorio svojoj ulozi voditelja, svećenik se treba uživiti i u situaciju i klimu svega događanja što je povezano sa slučajem smrti i sprovoda. Preispitati kako se obitelj i prisutni odnose prema vjeri; kakva i koja je psihoza zajednice; dob pokojnika; koji je i kakav način i uzrok smrti; dogovoriti se s obitelji o na-

14. S. IRENEJ, Adv. Haer. 2, 38; PG 7, 806.

činu sprovoda pa i o tekstovima čitanja i moljenja itd. Prema tome će zauzeti stav, izabrati euhologiju i spremiti homiliju.

Svećenik je pri sprovodu *najzapaženija osoba* bilo od vjernika bilo od indiferentnih. Njegovo držanje i njegove riječi imaju veliki odraz u psihi prisutnih. Ljudima pri pogrebu na poseban način biva upadljivo da li svećenik svoju službu obavlja s duhom vjere i ljubavi ili sudjeluje kao hladni konvencionalni funkcionar. I pri sprovodu svećenik može biti na izgradnju ili na sablazan.

Svećenik u vršenju svojih funkcija nije *hladni birokrat*, niti spada u kategoriju službenih činovnika pogrebnog poduzeća: svećenik je prije svega sudionik liturgije umiranja i smrti. To je jedna od najdelikatnijih svećeničkih služba u njegovu svećeničkom poslanju. U sprovodu sudjeluje istom važnošću kao i uz uzglavlje bolesnika. Kao pastir duša treba biti potporanj onima koji vjeruju i onima koji ne vjeruju.

Treba imati *razumijevanja* i za bol čovjeka koji plače. Ali, svećenik je nešto drugo nego ostali svijet. On je glas s kojim se Bog služi i u ljudskoj nevolji da ljude osokoli i uvjeri o beskrajnoj Božjoj ljubavi. Svećenik i u pogrebnim funkcijama djeluje „in persona Christi” pa svojoj djelatnosti mora dati svrhunaravni značaj. On dolazi u ime Gospodina, u ime onoga koji doduše oduzima život, ali koji žalost pretvara u slavu. Svećenik treba, poput Krista koji je suosjećao s udovicom iz Naima, koji je plakao nad mrtvim Lazarom, prigeti se ljudskoj žalosti i suosjećati u ljudskoj boli na kršćanskom i humanom planu.

KRŠĆANINOV POSLJEDNJI ITINERARIJ

1. Bdjenje za pokojnika

Slavljenje kršćaninove smrti, preporuka duše, bdjenje, pogreb sve su to čini jednoga jedinog obreda: prijelaz kršćanina na nebo.

Obred sprovoda predviđa „Bdjenje za pokojnika u njegovoj kući ili crkvi u vremenu između smrti i pokopa. S time je oživljena prastara praksa Crkve i onaj dobri običaj, koji je dosta raširen u našim krajevima, da se sakupe rodbina i prijatelji te čuvaju tijelo pokojnika i zajednički se za pokojnika mole. Tako je taj običaj ušao u posmrtnu liturgiju kao njezin dio u obliku slavljenja Božje riječi.

Povijest liturgije bilježi kao već uhodan običaj u 4. stoljeću da se uz mrtvacu bdije dan i noć i za njega moli uz odar ili na groblju kad se zbog vrućine nije dozvoljavalo držati mrtvacu u kući.¹⁵ Tako je bilo pri smrti sv. Monike kako piše sv. Augustin: „Evodije uze Psalterij i počeo pjevati psalme, a mi smo mu odgovarali sa svom kućom: O milosrđu i pravdi pjevat ću ti, Gospodine” (Ps 101,1).¹⁶

15. M. RIGHETTI, *Storia liturgica II*, Milano 1969, 482.

16. *Ispovijesti* 9, 12.

Za Istok svjedoči sv. Grgur Niški: „Cijelu noć bdio sam nad mrtvacom moleći psalme i himne”.¹⁷ U samostanima molio se časoslov dijelom noću, a dijelom danju. U vjerničkim kućama mjesto časoslova molilo se sedam pokorničkih psalama i Litanije svetih.¹⁸

Obnova bdjenja je jedno sretno rješenje jer je pučko bdjenje počelo gubiti svoj molitveni sadržaj. To je postalo bdjenje nekolicine u susjednoj sobi do mrtvaca koje se provodi u kojekakvim razgovorima ili drugim aktivnostima da se skraće vrijeme. „Prema mjesnom običaju može se u pokojnikovoj kući održati bdjenje ili služba Božje riječi, pod vodstvom svećenika ili laika. U tom slučaju može se izostaviti postaja u pokojnikovoj kući” (RS 26). Dakle, bdjenje nije obavezno. Nije obavezan ni svećenik, već ga može voditi pripravljeni laik. Svećenik mu sugerira tekstove i molitve, a može se integrirati uobičajeno moljenje krunice. Bdjenje se može obaviti iako je mrtvac smješten u mrtvačnicu, a može i poslije pokopa, kako se to negdje običavalo moliti Večernju iz časoslova. Može i u crkvi ako je mrtvac tamo prenesen, ali ne prije sprovednog obreda da se ne bi sproved opteretio, a služba riječi duplirala. Bdjenje je fakultativno i s obzirom na psihološko raspoloženje obitelji. Može biti obitelji koje ne žele da ih se smeta u času boli. Stoga je potreban obzir, respekt i diskrecija.

Premda bdjenje nije obavezno, ipak ono ima svoju pozitivnu *pastoralnu vrijednost*. Prisutnost svećenika, srdačna molitva bit će od rodbine primljena sa zahvalnošću. To nije samo molitveni već i humani susret koji pruža mogućnost da se osim konvencionalnih izraza sućuti kaže i pokoja kršćanska misao utjehe i nade, pogotovo ako među prisutnima bude onih hladnih i bez vjere, a možda i onih koji su neprijateljski raspoloženi prema vjeri. O toj raznolikosti osoba treba voditelj bdjenja itekako voditi računa. Tradicionalno moljenje krunice, svih 15 otajstava, kod današnjeg svijeta stvara osjećaj monotonije pa i dosade. Raznolikost Službe riječi probuđuje interes i pažnju, unosi novi dah života u sklerotičnost i anemičnost prisutnih. To ne znači da se krunica ne moli, ali Božju riječ ništa ne može nadoknaditi. Ona unosi svjetlo u misterij života i smrti, probuđuje nadu koju kršćani u srcu nose.

Bdjenje nije drugo nego kontinuitet liturgije posljednjih časova života. U liturgiji umiranja u kojoj sudjeluju ne samo prisutni već i sam umirući skupno moleći s gorućom krsnom svijećom u ruci. Umirući kršćanin slavi svoj prijelaz primanjem sv. popudbine i sv. pomazanja, apostolskim blagoslovom, a utješnim molitvama preporuke duše, litanijским zazivima za umirućeg, molitvama izbavljenja, škropljenjem svetom vodom njegova tijela koje je stan Duha Svetoga i određeno za uskrsnuće, i posebnim zazivima u času izdahnuća. Svi ti sadržaji korisni umirućem imali su osim utješnog značenja i svoj katehetski pečat za žive.

17. V. PACHOMIO, PG 73, 239.

18. M. RIGHETTI, 482.

Iza izdisanja slijedili su drugi čini posmrtna „toaleta”. Po primjeru Kristova ukopa čije je tijelo bilo pomazano mirisnim pomastima i zavito u novo platno (Iv 10,48; Mk 15,41), tako su činili kršćani odmah od početka. Tako npr. Tabitu kad je umrla „pošto je operu, izlože je u gornjoj sobi” (Dj 9,37). Posebnom pozornom stavljalo se mrtvo tijelo, s pruženim rukama uz tijelo, u znak spremnosti da pođe u susret Kristu ili s prekriženim rukama s krunicom i križem, na odar, uz goruće svijeće koje simboliziraju svjetlost vječnu. Sve su to ljudski čini koje je Crkva kao i tolike druge posvetila propisujući posebne molitve koje su pratile svu tu posmrtnu toaletu.¹⁹

Obredna liturgija bdjenja:

1. *Uvodno upozorenje* i ujedno izražavanje sućuti pokojnikovoj rodbini. Na primjer ovako: Braćo i sestre u Kristu. Pred ostacima ovoga našeg brata koji je završio svoje zemaljsko putovanje i stigao u kuću Očevu provedimo neko vrijeme u molitvi i razmišljanju. Neka božansko milosrđe duši našega preminulog brata udijeli vječnu nagradu, a njegovoj obitelji predanje i utjehu. Svima, pak, neka ovaj čas molitve osvijetli otajstvo smrti. Započnimo ovo naše bdjenje molitvom.

2. Moli se ili pjeva *psalam*. Može npr. 24 psalam. Započne se s recitativom: „K tebi, Gospodine, uzdižem dušu svoju, što prisutni ponavljau iza svakog stiha. Tako se psalmi mole i iza svakog čitanja.

3. *Molitvom* za pokojnika, a može i za ožalošćenu rodbinu, kako je to navedeno u Redu pokore (33 i 34), zaključuje se psalam.

4. Prema okolnostima mrtvacu ili rodbine izabere se jedno ili više *čitanja* koja su predložena u Redu sprovoda, može i neko drugo, npr. Kristova muka. Da bi se prisutne uvelo u čitanje, dobro je reći par riječi uvoda. Iza čitanja kratka *šutnja*.

5. *Prikladna homilija* o misteriju smrti i budućoj sudbini preminulih. I opet kratko razmišljanje u šutnji.

6. *Molitvom vjernika* i zajedničkim glasnim molenjem molitve Gospodnje završava se obred bdjenja. U predložene molitve vjernika mogu se, prema okolnostima, unijeti i drugi zazivi i nakane.

Poslije bdjenja može se moliti uobičajena *krunica*.

2. Sprovod

Prva postaja: u pokojnikovoj kući

Novost ove rubrike je da tom prigodom svećenik očinski pozdravi obitelj pokojnika s riječima utjehe i kršćanske vjere. Negdašnjem neosobnom i hladnom ceremonijalu novi obred predviđa osobno kršćanski i humani susret svećenika i

19. M. RIGHETTI, 471-472.

obitelji. Svećenik nije funkcionar već otac, koji je od ljudi uzet i postavljen za ljude i sa svojim vjernicima prije svega ima humano-kršćanske odnose, a u drugom redu službene. Obrednik toliku važnost daje ovom susretu te ga propisuje i u slučaju ako se prvi susret dogodi pri prispjeću tijela u crkvu.

Redoviti službenik koji predsjedava pogrebnoj liturgiji i glavni dirigent pashalne mrtvačke simfonije je svećenik. Kad njega nema, sprovod može voditi đakon, a može i laik ukoliko teritorijalna crkvena vlast smatra da je to prikladno.

Svećenik treba biti obučen u liturgijsko ruho. Preko svećeničkog talara nosi kotu i stolu ili plašt liturgijske boje. Boja ruha prepušta se tradicijama i uvjetima pojedinih krajeva. Može biti crna, ljubičasta i bijela. Crna se ne preporučuje zbog uskrsnog značenja kršćanskog sprovoda.

Svećenik sa službenicima i uz pratnju crkvenih zvona ulazi u kuću pokojnika ili u mrtvačnicu, očinski pozdravlja prisutne s biblijskim riječima utjehe i sućuti, škropi tijelo blagoslovljenom vodom, moli prikladni psalam i sve zaključuje molitvom za pokojnika i eventualno molitvom za tugujuću rodbinu.

Ako se ne ide u kuću pokojnika ili mrtvačnicu, obred predviđa da svećenik pred vratima crkve ili drugdje, kako je uobičajeno, dočeka nosila, s poštovanjem pozdravi prisutne, poškropi tijelo i ako je zgodno, izmoli molitve kao u pokojnikovoj kući.

Ophod prema crkvi

Već prva knjiga Biblije spominje svečani ukop što ga je Josip priredio svome ocu Jakovu. „Bila je to vrlo duga povorka” (Post 50). Vrijedno je spomenuti pažnju s kojom su Izraelci, uza svu gužvu, izlazeći iz Egipta ponijeli sa sobom Josipove kosti (Izl 13,19), sa svom pomnjom sa sobom nosili na dugogodišnjem putovanju i konačno sahranili u Šekemu (Jš 24,32). I pogani su smatrali svetom dužnošću dostojno sprovesti svoje preminule do groba. Na čelu povorke išle bi žene narikače i lelećući nabrajale pokojnikove vrline, a svi sudionici nosili bi upaljene svijeće. Svijeće su se nosile iz praktičkih razloga jer se sprovod vršio noću, ali kad se sprovod počeo obavljati danju i dalje su nosili svijeće u počast preminuloga. Kad su kršćani dobili slobodu, i oni su preuzeli te običaje ali su im dali kršćanski smisao. Upaljenje svijeće koje su nosili bile su znak vjere u kojoj je pokojnik preminuo i svjetlosti slave kojom će sjati u nebu,²⁰ a mjesto lelekanja pjevali su himne i psalme.²¹ Sv. Grgur Niški, opisujući sprovod sestre Makrine, veli da su u pogrebnoj povorci išla dva po dva: đakoni, klerici i narod s upaljenim svijećama.²² Sv. Augustin u 9. glavi svojih Ispovijesti ganutljivim riječima opisuje

20. S. JERONIM, Adv. Vigilant. 13.

21. S. JERONIM, Epitaph . Oaulae, PL 22, 878.

22. Vita Macrinae, PG 46, 994.

ukop svoje majke. Apostolske Konstitucije pak određuju: „sa psalmima sprovodite umrle, ako su bili vjerni Gospodinu” i ujedno određuju koje psalme treba pjevati.²³ Često se pjevao, kao i danas 51 psalam zbog uskrsnog optativa „nek se obraduju kosti satrvene”, ali i zbog njegovog očišćujućega molitvenog karaktera.²⁴

Pogrebna procesija koja prati prijenos mrtvog tijela iz kuće u crkvu, među zajednicu braće koja se okuplja oko stola kruha riječi i stola euharistijskog kruha, simbolizira krsni i euharistijski itinerarij, nalik itinerariju katekumena kroz etape kršćanske inicijacije. To je posljednji pohod crkvi u kojoj je pokojnik primio pashalni sakrament krštenja i primao sakrament euharistije.

Psalmi koji se u procesiji pjevaju ili recitiraju imaju posebnu istaknutu vrijednost. Uz dva tradicionalna psalma „Iz dubine” i „Smiluj mi se, Bože” predložen je veliki izbor psalama bilo zbog njihovog dubokoga pashalnog karaktera, bilo zbog izraza žarke i pouzdane molitve. Ako neki psalam može uzrokovati poteškoće, može se izabrati drugi. Danas, možda više nego prije, važno je da se sve obavlja takvim dostojanstvom koje treba da se nametne ambijentu indiferentizma u kojemu se živi. Treba voditi računa o prometu i buci. Sve treba biti diskretno, inače se može sve kompromitirati.

Kod nas se ponajviše moli psalam „Smiluj mi se, Bože” jer ga puk zna napamet. Možda bi bolje odgovarao lijepi 23. psalam koji predstavlja Dobrog pastira, a nije ga teško naučiti napamet. Taj je, naime, psalam povezan s uskrsnućem i s idejom oslobađanja od smrti. Kao što je po Kristovom pashalnom prijelazu sotona bio pobijeden, tako Dobri pastir pobjeđuje demona i postaje Pastir duša nastavljajući onu misiju koju je izvršio kad mu je duša sišla u Podzemlje među duše pravednika da ih oslobodi i povede u raj. Sada svećenik predstavlja Krista, Krista koji „kao njihov zagovornik” prati preminule iz kuće u crkvu, a zatim na groblje da otpočinu na „poljanama zelenim” i da ih uvede u dom Gospodnji gdje će „prebivati kroz dane mnoge”.

Redoslijed ophoda je onakav kao i pri procesijama ili prema mjesnim običajima. Uvijek je na čelu ophoda križ, muškarci, bratovština sa svijećama, svećenik s ministrantima pred nosilima, zatim drugi koji prate lijes i ostali puk.

Druga postaja: u crkvi

Unoseći mrtvo tijelo u crkvu, pjeva se tradicionalna i duboko sadržajna ulazna pjesma mise za pokojne „Pokoj vječni. . .” koja osvjetljava pravu narav pokojnika s one strane: on je sada „Ecclesia dormientium”. Ako se ne slavi misa, pjeva se ili recitira neki rezponzorij, ili odgovarajuća pjesma, po izboru. Prema krajevnim običajima, može se prije izmoliti Časoslov za mrtve, ili mrtvačka Jutanja ili Večernja, prema tome u koje se vrijeme obavlja sprovod.

23. Lib 6, 27: 30.

24. M. RIGHETTI, 478.

Pokojnikovo tijelo stavlja se na odar u onom stavu kakav je inače zauzimao dok je sudjelovao u liturgijskim funkcijama. Vjernik licem prema oltaru, a svećenik prema puku. Uz mrtvački odar stavlja se križ, upaljene svijeće, uz glavu uskrsnu svijeća, a na lijes se može potaviti knjiga evanđelja ili Sv. pismo.

Misa, spomen-čin pashalnog misterija, smatra se temeljnim i redovitim obredom bilo da je prisutno ili ne mrtvo tijelo. Samo ozbiljni razlozi opravdavaju sprovod bez mise. Jer je baš misi svojstveno da uprisutnjujući otkupiteljsku žrtvu Kalvarije donosi korist pokojniku, i da između pashalne naravi i ispaštanja za prijehe postavi onu ravnotežu koja je u skladu s ravnotežom kršćanskog života. Prinošenjem euharistijske žrtve, koja navješćuje smrt Gospodnju, pravedna osuda na smrt pretvara se u „čašu blagoslova“ (1 Kor 10,16). Kao što krštenje, s kojim je u krštenika usađena klica budućeg života, svoj pravi eshatološki smisao otkriva u svjetlu euharistijsko-pogrebne liturgije koja u predslavlju poziva da se dade hvala Bogu što se život po smrti „mijenja, a ne oduzima“, tako euharistijska žrtva ispunjuje pashalnu vrijednost smrti jer je po svojoj naravi povezana s događajem uskrsnuća tijela u ujedno zalog budućeg uskrsnuća. „Tko blaguje tijelo moje i pije krv moju, ima život vječni; i ja ću ga uskrisiti u posljednji dan“ (Iv 6,54).

Dodirom sa slavnim Kristovim tijelom po euharistiji već započinje sudjelovanje u uskrsnom životu i, kako misle mnogi crkveni Oci i pisci, „euharistizirano“ tijelo, u razmaku između smrti i uskrsnuća, mora sačuvati nešto od tog preobraženja.²⁵ „Stoga za preminule prikazuje Crkva euharistijsku žrtvu Kristova vazma te uzdiže molitve za njihov pokoj da bi, uslijed uzajamna zajedništva svih Kristovih udova, ono što jednima pribavlja duhovnu korist drugima donosila utjehu na de“ (RS 1). Sprovod bez mise nalik je povorci koja prenaša tijelo na ukop, a ne putu na kojem se s Kristom duša prati susretu s Bogom.

Zbog visoke vrijednosti mise u najranijim kršćanskim vremenima, kad se zbog ekoloških razloga nije dozvoljavalo mrtvace unositi u crkvu, misa se slavila na grobu pokojnika ili prije ili poslije pokopa. Već 140. godine apologija Aristida upozorava: „Ako netko od vjernika umre, pozdravite ga slavljenjem euharistije i moleći uz njegove smrtne ostatke. Apokrif „Djela Ivanova“ oko 150. godine predstavlja apostola Ivana kako na grobu Druzijane slavi 'lomljenje kruha'“.²⁶ Za Tertulijana je sasvim prirodna stvar da se slavi misa na dan ukopa i na godišnjicu smrti.²⁷ Slično piše i sv. Ciprijan.²⁸ Sv. Augustin, opisujući sprovod svoje majke, veli da „se za nju prinosila žrtva našega otkupa pošto je već bilo položeno njezino tijelo pokraj groba, prije nego će se sahraniti, kako je ondje običaj“.²⁹ Od 4. stoljeća pa dalje postoje brojna svjedočanstva koja kažu da se mi-

25. E. LODI, I grandi temi teologici, Rivista di pastorale liturgica Nr. 4, Brescia 1968, 292.

26. M. RIGHETTI, 487.

27. De corona mil. 3.

28. Epist 1; 413.

29. Ispovijesti 9, 32.

sa za mrtve slavila ne samo na dan pokopa i godišnjicu, već i 7., ili 9., ili 30., ili 40. dan poslije smrti. Prinosila se euharistijska žrtva za mrtve zbog uvjerenja da ona donosi velike koristi onima koji se još trebaju čistiti od učinaka svojih grijeha prije definitivnog blaženstva. To je bio kolektivni čin „uzajamna zajedništva svih Kristovih udova” koje „općinstvo svetih” povezuje putujuću Crkvu na zemlji sa svetima u nebu i s dušama u čistilištu koje još nisu prispjele kraju svog kršćanskog itinerarija. Posmrtni euharistijski banket bio je i nadomjestak, onda vrlo uobičajenom, poganskom banketu („refrigerium”) na kojem, tobože, sudjeluje pokojnik kojemu je potrebno još jesti i piti. Slavljenje kršćanskog „refrigerium-a”, tj. mise bilo je u perspektivi eshatološkog banketa u nebeskom kraljevstvu u optativnom smislu „da više ne gladuju, niti žedaju” (Otk 7,16). Eshatološki naglasak osvježanja, dominirao je pogrebnom liturgijom sve do 12. stoljeća kad se počelo više naglašavati aspekt zadovoljštine. Novi obred sprovoda to revitalizira.

Služba riječi vrši se prema uobičajenoj strukturi bilo da je sprovod s misom ili bez nje. Mogu biti tri čitanja, a može i jedno ako to okolnosti zahtijevaju. Obrednik donosi obilan izbor čitanja. Pri biranju čitanja treba razborito birati s obzirom na duhovnu fizionomiju pokojnika i slušalaca. To je prigoda da čuju Božju riječ i oni koji je inače ne čuju. Riječ Božja izbjegava monotoniju i ograničenost obreda. Ona budi vjeru, nadu, molitvu i utjehu. „Tješite jedan drugoga tim riječima” (1 Sol 4,18).

Homilija je redoviti sastavni dio Službe riječi i treba je održati. Homilija mora biti iz svetog teksta. Homilija, a ne pogrebni govor. Tu je isključena „svaka vrsta pogrebne pohvale” (RM 338). Govori se drže iza obreda. Homilija nije riječ simpatije, već mora naviještati pashalno otajstvo i nadu u Božje kraljevstvo. Osvijetliti misterij smrti i uskrsnuća. Ako svećenik nije razmišljao o doktrinalnim točkama obreda, ništa neće moći promijeniti uobičajeno držanje prisutnih. Stoga je prva dužnost svećenika da upozna nauk na komu se temelji obred da bi ih znao izložiti vjernicima. Treba poznavati velike teme koje predstavljaju biblijski tekstovi, psalmi, obredi. Samo vjera od koje svećenik živi može odgovoriti na tjeskobna pitanja o budućem životu koja muče ljude. Homilija ne smije pretvoriti smrt u moralizirajući misterij opterećen strašenjem. Predstaviti smrt kao bitni element kršćanskog života, neodjeljiv od pashalnog misterija. Smrt nije završetak bez izlaza, već prijelaz u jedan drugi način bivovanja, ona je kruna jednoga životnog tijeka, trajni vez ljubavi i „zajedništva svih Kristovih udova” (RM 335), onih preminulih i preostalih živih usprkos privremenom rastanku. Biblijski tekstovi nadahnut će svećeniku nauk koji nije neka utješna filozofija već otvara perspektive misterija. Bez toga lako se homilija pretvori u inflaciju riječi, praznih riječi.

Pastoralna razboritost i iskustvo sugeriraju da se o pokojniku ne izriču pohvale. To je teško izvesti, jer se ne može uvijek o svakome kazati lijepe i dobre stvari. Niti se smije služiti Božjom riječju da se izriče javni sud o pokojniku, to može samo Bog, ili da se daje svoje mišljenje koje može biti uvredljivo pokojnikovo us-

pomeni, neukusno njegovoj rodbini i povreda ljubavi. Niti se smije iskoristiti prigoda pa držati filipike onima koji ne dolaze u crkvu ili se stide. To bi bila neumjesna revnost prema prisutnima koji su daleko. Obrednik naglašuje: „neka pastiri posebnu brigu posvećuju onima koji slučajem pogreba prisustvuju bogoslužju ili slušaju evanđelje, bili oni nekatolici ili katolici koji nisu nikad ili jedva ikad sudjelovali u euharistiji, ili se čini da su čak izgubili vjeru” (RS 18; RM 341). Takvi diktiraju svećeniku trijezan stil, bez slabosti i bez tvrdoće. U tonu svećenika oni daleki trebaju dobiti utisak pastira koji dijeli bol sa svojom djecom. Pružiti im mogućnost da se u njima probudi sjećanje na Radosnu vijest nade koja se i njima tiče. Svi, vjerni i daleki, u času pogreba u najboljoj su dispoziciji da slušaju riječ i da joj se otvore. Više nego na nedjeljnoj misi pri sprovodu svi paze što svećenik govori. O tom on mora voditi računa i postaviti polugu koja može sve uzdici: svećenik je „sluga Kristova evanđelja za sve ljude” (RS 18).

Poslije homilije, i inače u drugim mjestima sproveda, trenutak *šutnje* može biti vrlo koristan i plodonosan. U žalosnim prigodama šutnja se sama od sebe nameće i više govori nego najbiranije riječi. Sveta šutnja, podržana i potkrijepljena s onim što joj prethodi i onim što slijedi, promiče osobnu i intenzivnu sabranu molitvu.

Između čitanja recitira se ili pjeva *psalam*. Psalmi svojim sadržajem izražavaju bol i krijepe duše nadom. Krist koji je u časovima umiranja molio psalme to čini i sada u svom Mističnom tijelu, u svojim udovima, „vapajem i suzama” (Heb 5,7) nastavlja molitvu Ocu. Obred predviđa da se mogu pjevati i druge pjesme. U tim pjesmama pak „neka se osobito gaje pravi i živi osjećaj za Sveto pismo i liturgijski duh” (RS 12).

Značajno je što je u obred sproveda ponovno uvedeno pjevanje uskrsne akamacije „*Aleluja*”. Doduše to je fakultativno, ali je potpuno u skladu s pashalnim duhom sproveda. Aleluja se pjevao u sprovodnim obredima sve do XI. stoljeća i nije ga se smatralo nespojivim s pogrebnom liturgijom.³⁰ Sv. Jeronim, opisujući sprovod Fabiole u Rimu, piše: „odjekivali su psalmi a najviše je pozlaćenim stropovima hramova drmao Aleluja”.³¹ Aleluja je osmišljen samo ako se pjeva. To je ushićeni poklik nade pred eshatološkom vizijom.

Zanimljivo je da obrednik sproveda i misal za mrtve ne spominju sekvencu „Dan od gnjeva” koja se pjevala u mrtvačkim i sprovodnim misama. Neki je smatraju fakultativnom. Naime, strah pred strašnim Božjim sudom i njegovom srdžbom ne smije zamračiti svjetlost vjere u uskrsnuće koje nam Bog dariva. S istog razloga ukinuto je negdašnje tobožnje „odriješenje”. „Oslobodi me, Gospodine, od smrti vječne”. Dan od gnjeva teškim riječima opisuje strahote sudnjega dana. Vjeruje se da su one nadahnule slavnog Michelangela kad je slikao posljednji sud. Smatra se da ju je sastavio franjevac Toma Celano u 13. stoljeću nadahnut tekstom, proroka Sofonije: „Dan gnjeva, onaj dan! Dan tjeskobe i nevolje! Dan uža-

30. M. RIGHETTI, 491.

31. Epistul. PL 22, 697.

sa i pustošenja! Dan pomrčine i naoblake! Dan tmina i magluština! Dan trubljavine i bojne vike" (1,15). Drugi pisci su je tijekom vjekova proširili u duhu ondašnjeg sprovednoga neuskrsnog mentaliteta. Ta sekvenca najprije je unišla u franjevački misal, a kasnije je u 16. stoljeću postala obaveznom za sve mrtvačke mise.³² Pio XII. je 1955. odredio da se sekvenca „Dan od gnjeva” samo upotrebljava u glavnoj misi na Dan mrtvih i pri sprovednoj misi.

Nakon homilije moli se sveopća ili *vjениčka molitva*. Ne smije se ispustiti. Od predloženih treba izabrati najprikladniju, a mogu se dodati i drugi odgovarajući zazivi. U njoj se moli i za žive, i za utjehu rodbine, ali uglavnom skreće pažnju na nadzemaljske stvarnosti koje se odnose na pokojnika. To je divan primjer bratske ljubavi. Braća mole za braću.

Molitvu Gospodnju, bilo na misi bilo na sprovedu bez mise, treba moliti glasno. To je kolektivna molitva Božje djece okupljene oko euharistijskog stola koja mole za preminulog brata. Očenaš u svojim prošnjama obuhvaća sve ljude, ali uključuje i zagovor za druge, da im Gospodin oprostí grijehe i otvori svoje Kraljevstvo.

„Vjernike, a naročito pokojnikove ukućane, valja poticati da *svetom pričesću* sudjeluju u euharistijskoj žrtvi što se prikazuje za pokojnika” (RM 339). Treba im protumačiti značenje pričesti. To je milosni dar Krista da predokusimo buduću nebesku gozbu čiji je zalog euharistija. To je znak anticipiranja onoga dana kad će se svi koji u Krista vjeruju opet naći sjedinjeni u radosti vječnog nebeskog banketa. Eshatološko značenje euharistije naglašeno je u pozivu: „Blago onima koji su pozvani na gozbu Jaganjčevu” (Otk 19,9).

Pogrebna misa može se slaviti uvijek osim „u Svetom trodnevlju, na svetkovine, u nedjelje došašća, korizme i Vazma” (RS 6). Svećenik neka ne zanemari tu mogućnost pogrebne mise jer biskupi mogu dozvoliti binaciju i u ferijalne dane i poslije podne. Ako ima više svećenika posebni se značaj dobiva koncelebracijom, osobito ako je pokojnik biskup ili svećenik.

Posljednja preporuka i oproštaj

Poslije popričesne molitve, a ako nije bilo mise, poslije službe riječi obavlja se posljednja preporuka i oproštaj od pokojnika. Ovaj se obred sastoji od dvije molitve između kojih se pjeva optativna eshatološka pjesma, oproštaj rodbine, škropljenje svetom vodom i kađenje mrtvog tijela.³³

32. M. RIGHETTI, 491.

33. Praksā da se na mrtvačkim misama, kad nema pokojnikova tijela, stavlja drveni „katalak” sa svijećama i cvijećem, te da se pred tim, nazovi odrom, moli „odriješenje”, škropi sv. vodom i kadi ukinuto je. Škropi se ljudsko tijelo i grob gdje mrtvi počiva, a ne daske i platno.

Dok se vrši oproštaj i preporuka, svećenik s ministrantima s vodom i tamjanom stoji uz lijes okrenut prema narodu. Dobro je da se i sada upozori prisutne o čemu se radi u ovom obredu.

„Pod tim se obredom ne razumijeva neko čišćenje pokojnika – jer se ono radije postizava euharistijskom žrtvom – već je to posljednji oproštaj kojim kršćanska zajednica skupno pozdravlja svoga člana prije no što će mu tijelo iznijeti ili pokopati” (RS 10). To nije ono što se nekada zvalo „odriješenje” (RS 6), a ako se zvalo zbog riječi „odriješi” u prigodnoj molitvi, a i zbog srednjovjekovnog pokorničkoga i zadovoljavajućeg poimanja sprovoda. To takozvano „odriješenje” nema teološkog smisla. Ono nema i nije nikad imalo sakramentalni karakter. Crkva više ne može pokojnika odriješiti od njegovih grijeha, već samo moliti Boga da mu se smiluje i oslobodi kazna za grijeha.

„Naziv 'Odrješenje za mrtve' dolazi iz staroegipatskih obreda za mrtve. U staroegipatskoj religiji nalazimo vjerovanje, da mrtvac silazi, odmah poslije smrti, u podzemlje, gdje ga očekuju razni bogovi da mu sude za njegova djela. Najvažniji je bio sud pred bogom Ozirisom uz kojega je stajalo drugo podzemno božanstvo, koje je imalo glavu lava. Ako se duša pred Ozirisom našla pravedna, onda je ona bila 'odriješena'; ako se pak našla nepravedna, onda ju je božanstvo s glavom lava šćepalo u svoja usta i odnijelo u mjesto vječnih muka, i tako bila 'proždrtá' od pakla”.³⁴

Responzorij „Oslobodi me, Gospodine” koji je nastao u 9. stoljeću, također je ukinut. Tu se u najcrnijim bojama prikazuju strahote sudnjega dana, o budućoj srdžbi, strašnom sudu i sucu, o danu srdžbe, bijede, nevolje, o gorkosti, konfuziji, prokletstvu, o nesigurnosti sudbine i za pravednike. Sve je to daleko od čvrstine i vedrine kršćanske nade u oslobođenje i vječni život. „Ne kažemo, sudnji dan neće biti dan užasa, ali on će biti ujedno i dan utjehe za dobre. A poznato je, da je Crkva definirala na općem saboru u Vijeni, 1511, 'neposrednu nagradu poslije smrti’”.³⁵ Kršćani nisu kao oni „koji nemaju nade” (1 Sol 4,13). Sud posljednjeg dana nije proces zamišljen na ljudski način. Sud je već, na neki način, izvršen na ovome svijetu jer „tko vjeruje u njega (Krista), ne osuđuje se; a tko ne vjeruje, već je osuđen što nije vjerovao u Ime jedinorodenoga Sina Božjega” (Iv 3,18). „Nikakve, dakle, sada osude onima koji su u Kristu Isusu” (Rim 8,1). Razumije se da se to odnosi ne samo na one što su vjerovali već što su ujedno i živjeli u Isusu. Stoga je kršćanska tradicija slikala slike koje pokazuju dušu pokojnika u stavu „orantes”, tj. u stojećem stavu uskrslog koji stoji pred Kristom sucem koji je Dobri pastir. Stoga i prva molitva oproštaja moli da pokojnik „s Ocem izmiren i na ramenima Dobrog pastira nek zasluži ući u pratnju vječnoga Kralja”.

34. F. FRANIĆ, Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske br. 1, Split 1971, 22.

35. F. FRANIĆ, 23.

Sada slijedi ono što se često ispušta, da „se svi kratko pomole u šutnji”. Na to treba prisutne upozoriti i pozvati ih na posljednji pozdrav i počast pokojniku. Na Istoku je bio običaj da sada prisutna rodbina dadne posljednji oproštajni poljubac mrtvacu. Tu obrednik još nadodaje da se poslije šutnje, prema mjesnom običaju, rođaci i znanci s nekoliko riječi oprostite od pokojnika.

Zatim dolazi lijepa oproštajna optativna *eshatološka pjesma* „Pomozite, sveci Božji. . .”. To je poticaj vjere u općinstvo svetih za zazivanje zagovora svetaca. Ali još više je to trijumfalni zaziv anđela i svetih stanovnika neba da i oni izvrše prinos umrloga Svevišnjem prijestolju, u krilo Abrahamovo. Ujedno se pjeva „Pokoj vječni” koji ovdje najjače zvuči svojim sadržajem. Biblijska riječ „pokoj” ne podsjeća na nepokretnost u grobu, kako bi to moglo biti u poganskom smislu. Niti je to stanje inertne pasivnosti u podnašanju muka čistilišta, kao mjestu patnje, već podsjeća na subotnji odmor Stvoritelja (Post 2,2-3) čiji je pokojnik bio sustvaralac; a posebno na Božji počinak poslije nego je oslobodio izabrani narod iz ropstva (Pnz 5,12-15). Pokojnik, budući da je završio svoj životni prijelaz kroz životnu muku, sada otpočiva „od svojih trudova” (Otk 14,13). „Uzmite jaram moj na se i učite od mene, jer sam krotka i ponizna srca. Tako ćete naći pokoj svojim dušama” (Mt 11,29). Biblijski pokoj očito isključuje ideju nekog „sna”, inertnog mirovanja kad Krist tvrdi da daje pokoj našim dušama.

Poslije ili prije te pjesme svećenik, bez obilaženja oko lijesa, *poškropi svetom vodom* i okadi smrtne ostatke kršćanina bivši stan Duha Svetoga. S tim gestom Crkva izražava svoje pobožno nastojanje da počasti smrtne ostatke kršćanske osobe koja je za života nadala se i vjerovala u Boga i sada se pouzdanjem stavlja u ruke njegove dobrote.

Poslije škropljenja, kađenja i uskrsno eshatonske pjesme, slijedi druga molitva posljednje preporuke. Ta molitva ima dva dijela i dvije prošnje. U prvom dijelu te molitve kao da su prisutni posljednji časovi Kristova života. njegovog prelaza s ovog svijeta k Ocu. Kao da se osjeća dah Kristove predsmrtne velikosvećeničke molitve: „Oče došao je čas: proslavi Sina svoga da Sin proslavi tebe i da vlašću koju si mu dao nad svakim tijelom dade život vječni svima koje si mu dao” (Iv 17,1-2). I kad je na zemlji dovršio djelo koje mu je Bog dao izvršiti (Iv 17,4) umirući na križu vrši konačni čin predanja, izručuje se Bogu riječima: „Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj” (Lk 23,46). Kristova smrt je kolektivni čin – Krist umire za sve ljude i u ime svih ljudi – pa zemaljska Crkva na neki način produljuje onaj kalvarijski „predajem” u neprekidno predanje. To predanje izražava i sada moleći: „U ruke tvoje, blagi Oče, izručujemo dušu svoga brata” (RS 48). U tom predanju Krist je pak „prvorodenac među mnogom braćom” (Rim 8,29).

U drugom dijelu te molitve Crkva, puna osjećaja solidarnosti, humaniteta i sućuti, moli za one koji tuguju i plaču nad svojim pokojnikom.

Ophod prema groblju

Kad je završena postaja u crkvi, slijedi ophod prema groblju. Ukoliko svećenik ne prati pokojnika na groblje, slijedeće obrede i molitve, ako je prikladno, mogu obaviti laici, a svećenik se prema običajima pomoli u crkvi i pozdravi preminuloga.

Dok se tijelo iznosi iz crkve, pjeva se veličanstveni uskrsno eshatološki responzorij: „*U raj povelj te anđeli*”. To je prastara liturgijska pjesma iz vremena sv. Ambrozija koja je nastala iz starih formulara, nadgrobnih natpisa i na evanđeoskom pripovijedanju o siromašnom Lazaru (Lk 16,19 sl.). Raj u biblijskom smislu podsjeća na „zemaljski vrt” (Post 2) i na eshatološki „raj Božji” (Otk 2,7) na nebeski Jeruzalem. Podsjećajući na ubogog Lazara, izražava želju „povelj te” i „odveli te” anđeli. Ta pjesma ovoj posljednjoj oproštajnoj procesiji daje blagdanski i slavni tonaliteta, što pomaže da se zaboravi na žalost ili strah za razliku od srednjovjekovne liturgije sugerira vedriji pogled na smrt koji daje kršćanska vjera. Takav oproštaj kršćanske zajednice od jednoga svoga člana koji je toliko puta žudio za izvor vodom (Ps 41) postaje pravi eshatološki blagdan Crkve „dies natalis” koji je potpun ako se slavila euharistijska žrtva koja proglašava smrt Gospodnju a „času” muke i smrti (Mk 10,39) preobrazuje u „času blagoslovnu” (1 Kor 10,16).

Zanimljivo je da novi Red sprovoda uopće ne spominje pjevanje ili recitiranje Zaharijina hvalospjeva „*Blagoslovljen*” (Lk 1,68 sl.), a stari je obrednik naredivao da se „to nikad ne izostavlja”.³⁶ Hvalospjev „*Blagoslovljen*” pjevao se kao zaključak „*Jutarnje*” koja se nekoć pjevala poslije pogrebne mise, a obrednik iz 1555. određuje da se pjeva odvojeno od *Jutarnje*.³⁷ Budući da je ovaj hvalospjev vrlo drag i prirastao srcu i pameti našega svijeta i ima svoju pastoralnu vrijednost, smatra se da nema zapreke da ga se pri sprovodu pjeva. Uostalom povjereno je Biskupskim konferencijama da, ako smatraju potrebnim i u skladu je s konstitucijom o Svetom bogoslužju, mogu zadržati ili prilagoditi ono što je zgodno i odgovara osebnosti pojedinih naroda (RS 21).

Treća postaja: kod groba

Za kršćane grob gdje mrtvi očekuju uskrsnuće uvijek je bilo sveto i nepovredivo mjesto. Već Apostolske konstitucije određuju: „Skupljajte se na grobovima, čitajte svete knjige, pjevajte psalme za mrtve mučenike i za sve svete i za vašu braću koja su umrla u Gospodinu”.³⁸ Za vrijeme progonstava kršćani su preporučivali prijateljima da sakupe njihove kosti i pokopaju ih na doličnom mjestu. Posebno su bili zabrinuti kršćani za nepovredivost groba i pokojnikova tijela. To

36. Rimski obrednik, Zagreb 1929, br. 14, 177.

37. M. RIGHETTI, 503.

38. Cost. Apost. 6, 30.

potvrđuju natpisi na grobovima, npr. „ako tko ovaj grob oskrvne, bit će sudionik Jude izdajnika i na dan suda neće uskrsnuti”.³⁹ U nekim kršćanskim zajednicama bio je običaj u usta ili na prsi mrtvaca stavljati česticu sv. hostije, da bi Kristova prisutnost garantirala nepovredivost pokojnika. Tu zlorabu Crkva je zabranila u 4. stoljeću. Zbog istih razloga pučka praznovjerna mašta stavljala je u grob razne amulete, zapise, relikvije i druge predmete.⁴⁰

Postojali su mnogi i razni pogrebni običaji. Mrtvo tijelo polagalo bi se u grob okrenuto prema Istoku odakle se očekuje dolazak Sina Čovječjega (Mt 24,27). U Milanu, kako piše sv. Ambrozije, prema istočnjačkom običaju, prije polaganja u grob poljubilo bi se mrtvo tijelo izgovarajući tri puta „zbogom”. Mnogi obrednici prijašnjih vremena propisivali su lijepu simboličnu kretnju: svećenik bi po grobu prosuo pregršt zemlje govoreći: „Uzmi, zemljo, što je tvoje; zemlja si i u zemlju ćeš se vratiti”. Obrednik Pavla V. iz 1614. godine ukinuo je taj obred.⁴¹

Sadašnji obrednik svojim obredima, molitvama, molitvom vjernika zajedničkim moljenjem Molitve Gospodnje, eventualno s fakultativnom adekvatnom pjesmom osvjetljava kršćansko značenje ukopa. Misao koja dominira u pogrebnoj liturgiji i njezinom epilogu kod groba uvijek je sveopće uskrsnuće kad će Krist djelotvorni i egzemplarni uzrok uskrsnuća „preobraziti naše bijedno tijelo i suobličiti ga slavnom tijelu svome” u konačnoj eshatologiji.

Molitva blagoslova groba koja zaziva svetog anđela da ga čuva podsjeća na anđele koji su čuvali grob Uskrsloga. U svom dubokom značenju ta molitva potvrđuje vjeru u uskrsnuće tijela u pavlovskom smislu sličnosti sa sjemenom bačenim u zemlju: „sije se u raspadljivosti, uskršava u neraspadljivosti; sije se u sramoti uskršava u slavi; sije se u slabosti uskršava u snazi; sije se tijelo naravno, uskršava tijelo duhovno” (1 Kor 15,42-44).

Liturgija kod groba naglašava povezanost osobne eshatologije koju podržava sigurnost blaženog gledanja već prije uskrsnuća tijela koje se u zemlji rastvara, i sveopće eshatologije u Božjem kraljevstvu koje će po konačnom sveopćem uskrsnuću obuhvatiti sav Božji narod i sva stvorenja (Rim 8,21). Molitva da pokojnik „ne primi muka kao plaću za svoja djela podsjeća na „trpeću” Crkvu kojoj još fali punina spasenja, i povezuje s molećom „putujućom” Crkvom na zemlji, na putu prema „slavnoj” Crkvi na nebu kojoj „neka ga tvoje smilovanje pridruži”.

39. M. RIGHETTI, 474.

40. M. RIGHETTI, 506-507.

41. M. RIGHETTI, 505.